

Ευτύχη Μπιτσάκη, *Η δυναμική του ελάχιστου*, 2 τόμοι, Εκδόσεις «Ι. Ζαχαρόπουλος». Α' τόμος, Αθήνα 1984³ (1979), σ. 282, Β' τόμος, Αθήνα 1987, σ. 289.

Σχεδόν όλα τα κεφάλαια και των δύο τόμων είναι μια κατά θεματικές ενότητες αναδημοσίευση μελετών του συγγρ. σε ελληνικά και ξένα περιοδικά. Ορισμένες απ' αυτές έχουν υποστεί ελαφρά βελτίωση, χωρίς ωστόσο να αποφευχθούν ορισμένες επικαλύψεις, όπως άλλωστε αναφέρει και ο ίδιος ο συγγραφέας. Η προβληματική του βιβλίου αναφέρεται κυρίως σε θέματα «φιλοσοφίας της σημερινής μικροφυσικής». Ο συγγραφέας με τις απόψεις του παίρνει μέρος στην ιδεολογική διαμάχη σε επιστημονικά προβλήματα που προήλθαν από τη διατύπωση της κβαντικής μηχανικής εδώ και 60 περίπου χρόνια, τα οποία δεν έχουν ακόμα βρει μια οριστική λύση. Έτσι τα κείμενα που συναπαρτίζουν τους δύο τόμους του βιβλίου αναφέρονται κυρίως σε επιστημολογικά προβλήματα της σημερινής φυσικής και προσπαθούν να παρουσιάσουν «μερικές όψεις των περιοχών, όπου το μικροσκοπικό παρεμβαίνει δραστικά στη λειτουργία του μεγάκοσμου». Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι δεν υφίσταται τυπική αντίθεση ανάμεσα στο μικρό και το μέγα, αφού μεταξύ τους υπάρχουν σχέσεις ποσοτικές, λειτουργικές, γενετικές και σχέσεις κλίμακας. Οι σχέσεις του σχεδόν απειροστού με το μέγα είναι επιστημονικό πρόβλημα, το οποίο προσφέρεται για φιλοσοφικές διερευνήσεις. Τα απειροστά, τα ελάχιστα αυτά όντα που είναι απρόσιτα στην εποπτεία συνιστούν την «πρώτη ύλη» του κόσμου μας, δηλαδή τόσο τη σταθερή όσο και τη μεταβαλλόμενη ύλη.

Στον Α' τόμο περιλαμβάνονται τα εξής θέματα: Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται ανάλυση της έννοιας του φυσικού αντικειμένου, όπως αυτό εμφανίζεται στις φυσικές επιστήμες και ιδιαίτερα στη μικροφυσική, ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο δίνεται μια επιστημολογική και φιλοσοφική θεώρηση της έννοιας της αλληλεπίδρασης «στη διαμόρφωση των φυσικών θεωριών και γενικότερα στη λειτουργία της φυσικής πραγματικότητας» (39). Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται ο ρόλος της ηλεκτρομαγνητικής και βαρυτικής αλληλεπίδρασης «στην εξέλιξη των εννοιών του χώρου, του χρόνου και της αιτιότητας» (67), και στο τέταρτο η σχέση των δύο θεωριών του Einstein με τη νεότερη κοσμολογία. Στο πέμπτο κεφάλαιο σκιαγραφούνται ορισμένα προβλήματα, τα οποία προέρχονται από την περιοχή του ηλεκτρομαγνητισμού και της βαρύτητας, κατά την οποία αναδεικνύονται οι σχέσεις του μικρού με το μεγάλο. Στο έκτο κεφάλαιο αναλύονται συμπληρωματικά ορισμένες όψεις των σχέσεων χώρου, χρόνου και ύλης, που απαντούν κυρίως στο μικροφυσικό επίπεδο. Στο έβδομο κεφάλαιο εξετάζεται συνολικά το πρόβλημα της συνέχειας, κυρίως από την άποψη της σύγχρονης μικροφυσικής, αλλά και σε άλλες περιοχές της φυσικής καθώς και από μαθηματική άποψη. Στο όγδοο κεφάλαιο εξετάζεται το πρόβλημα της «φυσικής ερμηνείας της μη ρελατιβιστικής κβαντικής μηχανικής», που, μαζί με τις ρελατιβιστικές κβαντικές θεωρίες, αποτελεί το γενικό θεωρητικό πλαίσιο των μικροφυσικών θεωριών. Το πρόβλημα που εξετάζεται εδώ παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, επειδή προκάλεσε θεμελιώδη επιστημολογικά και φιλοσοφικά ερωτήματα σε ό,τι αφορά την αιτιοκρατία, την πραγματικότητα στο μικρόκοσμο και γενικότερα το γνωσιολογικό πρόβλημα. Στο ένατο και τελευταίο κεφάλαιο διατυπώνονται ορισμένες τελικές παρατηρήσεις για τη δυναμική του ελάχιστου. Τα βασικά ερωτήματα που τέθηκαν στον τόμο αυτό ήταν: «Πώς είναι η ύλη; Τί είναι η ύλη;». Τα ερωτήματα αυτά είναι τόσο παλιά όσο και η φιλοσοφία.

Τα συμπεράσματα που καταλήγει ο συγγραφέας είναι ότι τα «επίπεδα οργάνωσης της ύλης δεν είναι επάλληλα με τη μηχανιστική έννοια», αλλά συνιστούν στοιχεία μιας ευρύτερης ολότητας, στην οποία συνυπάρχουν η ενότητα με τη διαφορά. Τα ελάχιστα στοιχεία της ύλης, που το καθένα χωριστά είναι περίπου το τίποτα, συνιστούν «μέσα από τις δυναμικές αλληλοσυσχετίσεις τους τα πράγματα και τον κόσμο» (σ. 248).

Ο δεύτερος τόμος περιλαμβάνει επίσης οκτώ κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο τίθεται το ερώτημα για το νόημα του ίδιου του ερωτήματος αναφορικά με την ενότητα των επιστημών με τη φιλοσοφία. Στην απάντηση του ερωτήματος αυτού θεμελιώνεται η νομιμότητα των επόμενων κεφαλαίων. Στο δεύτερο κεφάλαιο διερευνάται η έννοια του ατόμου, ποια είναι δηλαδή η εικόνα μας για την ύλη σήμερα ή ακόμα ποια είναι η νομιμότητα της έννοιας της ύλης. Στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρείται μια προσέγγιση στο πρόβλημα της πραγματικότητας στη μικροφυσική, κυρίως σε επιστημολογικό επίπεδο, αλλά ταυτόχρονα και σε επίπεδο φυσικής και φιλοσοφίας. Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύονται οι σχέσεις της δυνατότητας και πραγματικότητας στη μικροφυσική. Με αφετηρία τις απόψεις του Αριστοτέλη εξετάζονται οι θέσεις της Σχολής της Κοπεγχάγης, αλλά και άλλων συγχρόνων επιστημολογικών ρευμάτων (σ. 91). Στο πέμπτο κεφάλαιο εξετάζεται το πρόβλημα των λανθανουσών παραμέτρων στην κβαντική μηχανική· ως τέτοιες νοούνται οι παράμετροι εκείνες που δεν «υπείσρχονται στη σημερινή διατύπωση της κβαντικής μηχανικής». Η υπόθεση των λανθανουσών παραμέτρων νομιμοποιείται από το γεγονός ότι οι φυσικές θεωρίες δεν εξαντλούν ποτέ τη φυσική πραγματικότητα (127). Στο έκτο κεφάλαιο εξετάζεται το πρόβλημα των λανθανουσών παραμέτρων με την ανάλυση κυρίως δύο εννοιών: της τοπικότητας και της αιτιότητας. Στο έβδομο κεφάλαιο επιχειρείται μια γενική φιλοσοφική θεώρηση του προβλήματος της αιτιοκρατίας, στο όγδοο και τελευταίο κεφάλαιο μια «συνολική θεώρηση του χαρακτήρα της κβαντικής μηχανικής» και σκιαγραφείται μια «ρεαλιστική-στατιστική ερμηνεία της βασικής αυτής επιστήμης» (213).

Η επικαιρότητα των θεμάτων αυτών καθιστά το βιβλίο ενδιαφέρον, το οποίο αναφέρεται γενικότερα στη φιλοσοφία των φυσικών επιστημών, και ειδικότερα στα φιλοσοφικά εκείνα προβλήματα που προκύπτουν στο χώρο της μικροφυσικής. Το ύφος είναι γλαφυρό, η γλώσσα σαφής και τα προβαλλόμενα επιχειρήματα είναι τεκμηριωμένα. Το βιβλίο με την επαγωγικότητα και τη λογική τεκμηρίωσή του συμβάλλει, κατά τη γνώμη μου, σημαντικά την προώθηση της συζήτησης σε θέματα επιστημολογίας.

Για μια ενδεχόμενη επανέκδοση θα μπορούσαν ίσως να ληφθούν υπόψη οι παρακάτω παρατηρήσεις: 1) Ορισμένες λέξεις δεν είναι και πολύ δόκιμες, όπως: δισυμμετρία, απισορρόπηση (Α' 25), 2) Υπάρχουν τυπογραφικές αβλεψίες, όπως: ύπαρη (Β' 57), αιτοκρατικό (Β' 175), 3) Οι σελίδες 221 έως 223 του δεύτερου τόμου δεν παρουσιάζουν εννοιολογική συνέχεια, αφού έχει διασαλευθεί η σειρά τους.

ΔΡ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΜΑΚΗΣ
ΛΕΚΤΟΡΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έλενη-Λίζυ Λασσιθιωτάκη, *Μέ τον Σάρτρ*, Δωδώνη, 'Αθήνα 1987, σ. 103.

Η Λίζυ Λασσιθιωτάκη είχε την ευκαιρία να αποκτήσει μιά εξαιρετική εμπειρία: μιά στενή και ουσιαστική σχέση με τον J.-P. Sartre. Τό βιβλίο της αυτό είναι ή μαρτυρία αυτής της συναρπαστικής όσο και καθοριστικής για την συγγραφέα σχέσης. Η αφήγηση είναι ζωντανή, απλή και άμεση, με συχνές ήμερολογιακές παρεμβολές, που δέν ακολουθούν τή χρονολογική τους σειρά αλλά τήν έσωτερική ροή τών καταστάσεων, όπως τής ξαναζει σήμερα, μέ αρκετή χρονική απόσταση, ή συγγραφέας, έχοντας ταυτόχρονα επίγνωση και τής άλλης, ής ουσιαστικότερης απόστασης που χωρίζει ένα βίωμα από τήν περιγραφή του (σσ. 63,